

Un nou paradigma per al catalanisme del segle XXI

Vull agrair, d'entrada, la invitació de l'Ateneu Barcelonès. Al seu president, Oriol Bohigas. Al vicepresident, Albert Balcells. I, molt especialment, a Joaquim Coll –comissari de l'Any Ateneu– que va vèncer els meus temors de participar a aquesta taula rodona.

“Per tot hi ha el seu moment, i un temps per a cada cosa sota el sol”, diu l'Eclesiastès. “Temps de callar i temps de parlar”. I on millor que a un ateneu per fer-ho. El meu primer contacte actiu amb l'eteneisme comença a la meua Igualada natal on vaig participar, els anys de la transició política, a la recuperació de l'Ateneu Igualadí de la Classe Obrera, que havia estat incautat i convertit en “Centro Nacional” l'any 1939. El poeta Josep Romeu i Figueras defineix aquella institució, fundada l'any 1863, com un “fogar de cultura”, definició que s'adiu també a la funció que juga la vostra entitat que enguany celebra el centenari del seu trasllat a aquest palau del carrer de la Canuda. Felicitats, doncs, i per molts anys!

“Coincideix aquesta celebració amb el centenari de l'inici del noucentisme, la política de masses i el catalanisme transversal”, escriu Joaquim Coll en la seva carta d'invitació.

1906, què ens queda. La cultura, la política i la moral del primer nou-cents a debat. Heus aquí el suggestiu títol del col·loqui al qual se'ns convida. El president de la Generalitat va parlar-ne de passada al seu darrer missatge de Cap d'Any i de manera molt més aprofundida al passat 11 de gener a Lleida. Ha rellegit les paraules de Pasqual Maragall per fer-ne un resum:

“El 2006 també és un any propici per a la memòria. Més ben dit: per al diàleg estimulante amb la memòria. Enguany s’esdevé el centenari d’un moment especial de la història de Catalunya. (...) Es tracta d’un conjunt de fets polítics, socials i culturals que expressen un clima determinat. En efecte, l’any 1906 és l’any de l’aparició del primer gran moviment catalanista unitari, la Solidaritat Catalana. Es produí un d’aquells moments *patriòtics* de la nostra història; un moment en el que es va saber posar una idea per damunt de les ideologies; Catalunya per damunt dels principis ideològics de cadascú va esdevenir l’escenari d’un esforç col·lectiu”.

“També és l’any de la publicació de *La nacionalitat catalana* d’Enric Prat de la Riba, la síntesi doctrinal del catalanisme que va esdevenir el programa d’acció de la Lliga Regionalista. I és l’any de la celebració del primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana... I és l’any en què l’Ateneu Barcelonès esdevé una de les nostres primeres institucions culturals, amb el seu trasllat al carrer de la Canuda de Barcelona. I el d’una efervescència literària de primer ordre: Narcís Oller publica la novel·la *Pilar Prim*, Joan Maragall dona a conèixer el poemari *Enllà*, Costa i Llobera les *Horacianes* i Josep Carner *Els fruits saborosos*. Eugeni d’Ors inicia la publicació del *Glossari a La Veu de Catalunya*”.

“El 1906 és, per tant, un any clau en el desenvolupament de la cultura catalana contemporània, amb el punt de maduresa màxima del Modernisme i amb l’eclosió del Noucentisme. (...) És, en definitiva, l’any que es visualitza una aliança nova entre la cultura i la política. Una aliança explicada d’aquesta manera per Miquel dels Sants Oliver: “La cultura es la más fuerte, la más sagaz y la más firme de las políticas.”

El president conclou que “la memòria d’aquest 1906 –cent anys després– esdevé estimulant molt més que no pas nostàlgica. No ens estimula a repetir debats i propostes que ara, per sort, ja no són possibles”. (Penso, dit sia entre parèntesis, que molt sovint caiem en aquest parany: plantegem el futur des del vell paradigma. Només cal llegir el preàmbul del projecte inicial del nou Estatut per adonar-se’n).

“Resumint, ens correspon concretar una certa idea de Catalunya vàlida per a les properes dècades”, concloïa Maragall. Però, per fer-ho, penso que cal superar l’hegemonia cultural del nacionalisme, el seu univers simbòlic. Serem capaços de definir també nosaltres un nou catalanisme transversal que ens permeti d’encarar la complexitat del segle XXI? Aquesta és la qüestió. Escrivia Antoni Puigverd a *La Vanguardia* (9/1/2006) valorant aquell període: “La cultura catalana pot sobreviure si, jubilat el diagnòstic de 1906, és capaç de diagnosticar la seva vertadera realitat present. El nacionalisme català té corda per estona, naturalment; però té també un sostre. La cultura catalana cometrà un error fatal si segueix entossudida a reduir la seva sort als límits d’aquest sostre”.

Repeteixo la pregunta que se’ns feia: *1906, què ens queda?* Més que el diagnòstic, les actituds i l’exemple de les persones que van protagonitzar aquella fèrtil etapa. M’aturaré amb l’obra del senyor Prat de la Riba, primer a la Diputació i després a la Mancomunitat, com a punt de referència del període 1905-1917. La transversalitat pràctica i una certa manera de fer les coses.

D’aquest catalanisme transversal en parlava un text de Joan Maragall per a un homenatge a Prat de la Riba el març de 1910: “El

nostre poble està molt necessitat d'acostumar-se, en interès de tots, a veure's unit més sovint per l'amor que per l'odi, i a respectar i a honorar els seus homes, sien del color que vulguen, mentre aquest color es composi amb l'arc del cel de Catalunya". És a dir, una Catalunya amb tota la seva gamma de colors; polièdrica i polifònica.

I aquella manera de fer les coses la retratava Josep Pla en un dels seus magistrals *homenots*:

"En Prat hi ha sempre dos factors decisius: unes idees, un *modus operandi*. (...) No tingué mai cap inconvenient –al contrari!– a prendre com a col·laborador un home que pensés altrament que ell pensava. Acceptà totes les iniciatives útils encara que tinguessin una procedència diversa del seu propi ambient (...) Els seus grans col·laboradors polítics foren els diputats que no eren del seu partit. Els seus col·laboradors més directes en el camp de la cultura – Josep Pijoan, Pompeu Fabra, Ramon Turró (Societat de Biologia), Pere Coromines, Rafael Campalans (Escola del Treball), etcètera– no pensaven mai com Prat i políticament en foren de vegades aferrissats contraris".

Unes idees i uns personatges que foren l'energia i el motor de la renovació política, cultural i social d'aquell període. I també unes institucions, obres i serveis que foren el bressol del progrés del país i de la renovació de les seves elits. "La burgesia catalana –resumeix Jaume Vicens Vives– anà realitzant la seva obra, menys sorollosa en el camp polític del que alguns haurien volgut, però summament eficaç en el terreny de l'existència quotidiana i en el dels interessos superiors de la vida de l'esperit." Primer els fets de 1909 i, després, la crisi de 1917 van interrompre aquella bella marxa. Les fractures

posteriors són a la memòria de tothom. El pont entre uns i altres – conservadors i progressistes– hauria estat més fàcil de travessar si les contingències de la política general hispànica no haguessin abrivat els esperits cap a postures cada vegada més extremes. La desfeta de la Guerra Civil obrí el gran forat negre al bell mig del segle XX. Recordar-ho serveix per valorar en tota la seva dimensió la tasca acomplerta des del restabliment de l'autogovern.

Tanmateix, crec que assistim a un cert esgotament de les elits catalanes. Cal, al meu entendre, una renovació que passa per posar al dia les institucions –públiques i privades– i per la integració efectiva dels nous sectors socials –l'anomenada primera i, ben aviat, la segona immigració– en aquesta tasca col·lectiva. ¿Fins quan serà socialment sostenible mantenir sense la plenitud de drets polítics a una immigració estrangera que representa més del 11 per cent de la població catalana? El problema de un país no són les seves elits, sinó que aquestes siguin només la reproducció de les elits del passat i no el resultat de la meritocràcia, l'afectiva igualtat d'oportunitats i, per què no, de l'excel·lència. Es tracte d'allò que diferencia l'Edat Moderna de la nova Edat Mitjana, en expressió d'Alain Minc. Hem de reparar –també a Catalunya– l'avarria de *l'ascensor social* que ha estat un dels factors de la convulsa Tardor francesa. Encara hi son a temps.

Per a poder fer-ho, cal reivindicar aquelles actituds i aquells testimoniatsges, però cal també que fem el nostre propi diagnòstic i apliquem la teràpia que s'escaigui. Ho diré amb paraules de Rafael Campalans, aquell intel·lectual noucentista que forma part de la seva branca esquerrana amb Gabriel Alomar i Manuel Serra i Moret. (El professor Balcells en pot parlar amb molta més propietat). Com

deia el títol d'una de les obres de l'enginyer Campalans, política vol dir pedagogia i –diu Isidre Molas– “comporta el difícil aprenentatge d'arribar a ésser ciutadans responsables, el valor de no necessitar (ni admetre) pastors ni dogmes, sinó cultura i sabers (plurals i inacabats) per a desenvolupar-se com a persones”.

No cal bastir el futur sobre els drets passat, sinó fer-ho sobre el drets i deures futurs que volen exercir i compartir. I aquesta tasca, segons Campalans, no exigeix l'aïllament si no l'obertura. Us ho diré amb les seves mateixes paraules: Catalunya “no és solament –com voldrien alguns– la geografia i la història passada. És, sobretot, aquest deler regenerador que s'encomana a tots els homes que hi viuen, és a dir, aquesta voluntat història futura. No es la història que ens han contat, sinó la història que volem escriure. No es el culte als morts, sinó al culte al fills que encara han de venir”. La nació com a exercici del plebiscit quotidià de la seva ciutadania, reprenent i actualitzant, la definició d'Ernest Renan.

Heus aquí un dels pilars del nou paradigma. Si no som capaços d'articular la convivència entre “els pobles d'Espanya, les seves cultures i tradicions, llengües i institucions” (del preàmbul de la Constitució), de tancar un debat que ve del segle XIX, difícilment estarem –uns i altres– en condicions de respondre al reptes de segle XXI. ¿Com podem, per exemple, abordar la complexitat que planteja la nova immigració si no hem resolt les velles disputes hispano-espanyoles? L'agenda ha volgut que ambdós debats coincidissin en el temps i, de la resposta que siguem capaços de donar al primer, en dependrà també el inici de solució del segon.

Aquesta reflexió és vàlida per a Catalunya, però també per el conjunt d'Espanya. “No me preocupa tanto el *ser de España* como la construcción de la convivencia entre los españoles, incluso de aquellos que no se sientan españoles. No debemos vivir España como un problema, sino como una oportunidad i un desafío. La pregunta ya no es ¿qué es España, sino ¿qué queremos que sea?”. Aquesta reflexió no es meva: la va fer Joaquim Almunia l'any 2000 a la fundació Ortega i Gasset. Si la pregunta es diferent, també hauria de ser-ho la resposta, a Madrid i a Barcelona.

Un nou paradigma –què volem ser i, sobretot, que volem fer junts– que és aplicable a Catalunya, al conjunt d'Espanya i a tota la Unió Europea. La clau de volta, més enllà del marc de sobirania compartides en el qual es movem, està en saber conrear l'exercici efectiu de les ciutadania compartides, és a dir, aquells instruments que permeten ser alhora ciutadans de Catalunya (del País Basc, de Galícia, d'Andalusia...), d'Espanya i d'Europa.

Vaig escriure a tall d'impossible desideràtum, i repeteixo ara, que tard o d'hora, es plantejarà a Europa la necessitat d'impulsar reformes constitucionals per tal d'introduir el concepte de *segona laïcitat*. De la mateixa manera que el segle XIX va representar l'inici de la lluita per un marc de laïcitat en el qual la creença religiosa passava a formar part de l'àmbit privat –amb el seu dret, és clar, d'expressió pública–, el segle XXI hauria de permetre també que la nació –la nacionalitat– passés també a l'esfera privada... Que mai ningú, aquí o allà, no ens obliga a haver d'escollir, i que tothom pugui sentir-se allò que li doni la gana, però que actuï com a ciutadà, és a dir, subjecte al mateix codi de drets i de deures, entre ells quals als lligats a la residència. Resumint: ciutadania més

residència (la vella fórmula del president Tarradellas *ciutadans de Catalunya*).

Es tracte de fer efectiva la divisa de la *non nata* Constitució europea: *Unida en la diversitat*. Ho dia provocativament l'analista britànic Timothy Garton Ash arran de la convulsa Tardor francesa: La *europèïtat*, la condició d'europèu, hauria de ser la *identitat cívica dominant* que permetria sentir-se a gust als immigrants i als fills d'immigrants. “En teoria, hauria de ser més fàcil sentir-se turc-europeu, algerià-europeu o marroquí-europeu que turc-alemany, algerià-francès o marroquí-espanyol”. ¿Serà capaç el catalanisme del segle XXI d'encapçalar l'aposta per aquesta ciutadania cívica europea per tal de desarmar el jo nacional, excloent i exclusiu, dels Estats-nació? “No es ja acceptable pensar i actuar com si França fos dipositària de valors universals, i tingués el dret, en nom d'aquesta missió, de tractar com a inferiors a tots aquells que no es corresponen amb el seu jo nacional ideal”. Aquesta reflexió l'ha escrit el sociòleg Alain Touraine sobre França. Apliquem-la a escala espanyola i, també, catalana...

De Catalunya estant, en conseqüència, cal evitar la temptació d'alimentar la subhasta simbòlica del nacionalisme espanyol i optar per afegir càrrega cívica –laica– al debat. No fem sovint el contrari? La complexitat catalana, que ha estat vista com un fre en el passat, pot ser un valor afegit per a administrar aquestes noves realitats. Les societats del segle XXI seran encara més complexes, més plurals i també més conflictives. Es tracte de superar el binomi identitat / alteritat. Què és l'alteritat si no la identitat del altre? (El filòsof Emmanuel Lévinas –el centenari del qual acabem també de commemorar– parla de *l'humanisme de l'altre home*. És el concepte

per tal de capgirar aquella afirmació sartriana de que l'infern són els altres: el futur –el cel per als creients– serà el nos-altres, és a dir, nosaltres amb els altres, o no serà.

Una de las assignatures pendents de les Espanyes –també a Catalunya– és la pedagogia de la pluralitat de sentiments identitaris. Citaré a Ortega perquè se m'entengui Ebre enllà: “No es necesario ni importante que las partes de un todo social coincidan en sus deseos y sus ideas; lo necesario e importante es que conozca cada una, y en cierto modo viva, los de las demás”.

Per aconseguir-ho, seria prudent de situar els anomenats *valors freds* –els drets i deures de ciutadania– davant dels *valors calents* –identitaris i simbòlics–. Això no obstant, caldria ser inflexible en l'exigència del compliment estricte dels primers, és a dir, l'acceptació d'un comú denominador que regeix per a tots els ciutadans sense exclusions ni accepcions. Les regles del joc de la laïcitat –ara que s'ha celebrar a França un altre centenari, la de la llei de 9 de desembre de 1905– són un instrument clau. Amb la ciutadania com a ciment de l'edifici i la llibertat –que és sempre la llibertat del qui pensa diferent– com a bandera.

Tot comptat i debatut, reivindico els testimoniatges i actituds d'aquell primer nou-cents –el *modus operandi*, la transversalitat, la recerca de l'excel·lència, el foment de la igualtat d'oportunitats i la meritocràcia...–, però apel·lo també a la seva capacitat de repensar les coses, de trencar motlles, de fornir noves idees i nous estris, d'incorporar els sectors socials emergents a la vida col·lectiva: de bastir, en resum, el nou paradigma del catalanisme del segle XXI.

I una acotació final que entronca amb aquella reflexió d'Antoni Puigverd quan apuntava que la cultura catalana ha de ser capaç de diagnosticar la realitat present i de trencar –en el sentit de superar– el sostre del nacionalisme. És el cas, per exemple, de la qüestió capdal de la llengua catalana. Faig meves unes paraules de George Steiner: “Cada llengua conté, expressa i transmet no solament una càrrega de memòria singular d'allò ja viscut, sinó també una energia evolutiva del seu futur, una potencialitat per demà. La mort d'una llengua és irreparable, fa minvar les possibilitats de l'home. (...) Europa sens dubte morirà si no lluita per les seves llengües, les seves tradicions locals i les seves autonomies socials. (...) Però com podem equilibrar les contradictòries reivindicacions d'unificació políticoecòmica i de singularitat creativa? Com podem dissociar la preservació de la riquesa de la diferència de la llarga crònica d'odis mutus? No conec la resposta. Només puc dir que els qui són més savis que jo han de trobar-la, i que es fa tard”.

Jo, que sóc molt menys savi que Steiner, tampoc no tinc, ni pretenc tenir, les respostes. Espero i desitjo que aquest Any Ateneu, cent anys després d'aquella efervescència de vitalitat catalana que festegem, contribueixi a trobar-les.

Gràcies de la seva atenció.

Barcelona, 30 de gener de 2006

Rafael Jorba. Conferència pronunciada a l'Ateneu Barcelonès.